

Семянькевіч Аксана Васільеўна

Мінскі дзяржаўны лінгвістычны ўніверсітэт (г. Мінск, Беларусь)

oksana-bel@inbox.ru

НАЗОЎНІКІ PLURALIA TANTUM У СІСТЭМЕ СУБСТАНТЫЎНАЙ ЗБОРНАСЦІ

У артыкуле аналізуецца сувязь назоўнікаў pluralia tantum з катэгорыяй зборнасці ў сінхраніі і дыяхраніі. На матэрыяле беларускіх субстантываў абгрунтоўваецца правамернасць уключэння pluralia tantum з семантыкай недыскрэтнага мноства ў сістэму гэтай катэгорыі.

Ключавыя словы: назоўнікі pluralia tantum, паняццёвая катэгорыя зборнасці, функцыянальна-семантычнае поле зборнасці, недыскрэтныя мноствы

The article analyzes the ties between pluralia tantum nouns and the category of collectiveness, as well as diachrony and synchrony. On the basis of Belarusian substantives the author grounds that pluralia tantum nouns with non discrete multitude semantics can be included in the system of this category.

Keywords: nouns pluralia tantum, conceptual category of collectiveness, functional and semantic field of collectiveness, non discrete multitude

Інтэрпрэтацыя месца назоўнікаў *pluralia tantum* (далей *plt*) у сістэме субстантыўнай зборнасці залежыць ад трактоўкі самога паняцця зборнасці. У лінгвістыцы ёсць два пункты гледжання на аб'ём паняцця *зборнасць* – шырокі і вузкі. Паводле першага, зборнасць разглядаецца толькі на семантычным узроўні і не закранае граматыку; паводле другога, зборнасць звязанца з катэгорыяй ліку і зборнымі прызнаюцца толькі сінгулярныя назоўнікі з марфемнымі паказчыкамі зборнасці. У беларускім мовазнаўстве пашыраны другі падыход, зборнасць трактуецца як лексіка-граматычны разрад назоўнікаў, спецыфікай якіх з'яўляецца адсутнасць карэлятыўных форм множнага ліку (далей *МЛ*) і значэнне дэнататыўнай сукупнасці. Аднак размежаванне абазначаных выпэй пазіцый у лінгвістыцы ажыццяўляецца не заўсёды паслядоўна, і можна прывесці нямала прыкладаў, калі абодва падыходы аб'ядноўваюцца ў межах адной канцэпцыі. Напрыклад, УУ Вінаградаў піша, што “катэгорыя зборнасці знаходзіць сваё выражэнне ў адсутнасці форм *МЛ*” [1, с. 132], аднак далей удакладняе: “катэгорыя зборнасці часткова раствараецца ў катэгорыі *МЛ*” [1, с. 137]. У беларускім мовазнаўстве пры апісанні лексіка-тэматычных груп назоўнікаў *plt* часта выкарыстоўваецца семантычная характарыстыка “сукупнасць прадметаў, з'яў у іх адзінстве, цэласнасці” [2, с. 79] або “сукупнасць чаго-небудзь як мноства” [3, с. 63]. Гэту семантычную прымету як **адзіную** тэма ж аўтары разглядаюць як дыферэнцыяльную для адзіночналікавых зборных. “Параўнальна меншую групу складаюць невытворныя зборныя назоўнікі, што не маюць спецыяльных суфіксаў для выражэння значэння зборнасці: *люд, вінаград, чарот, асака, хмыз, хвощ, мох, асот, бур'ян, друз, труха, хлам, лом*” [2, с. 39]. У такім выпадку размываюцца межы паняцця зборных назоўнікаў, бо калі адзіночналікавыя *хлам і лом* на падставе семантыкі кваліфікуюцца як зборныя, то множналікавыя назоўнікі *манаткі, шыкеты, бэбахі, прысмакі, прычындалы, рэквізіты, транты, універсаліі, хімікаліі, цапстрыкі* трэба таксама прызнаць зборнымі.

У апошні час у лінгвістыцы пашырыўся падыход да паняцця зборнасці як да асобнай **паняційнай** катэгорыі, так ці інакш звязанай з субстантыўным лікам. Напрыклад, В.А. Вінаградаў дэфінуе яе наступным чынам: “катэгорыя зборнасці – гэта паняційна катэгорыя, якая выражае трактоўку пэўнага мноства як цэласнай, нечлянімай сукупнасці аднародных прадметаў” [4, с. 473]. Некаторыя лінгвісты выказваюць меркаванні, што развіццё катэгорыі зборнасці стала семантычнай асновай фарміравання *plt* (М. Браун [5], У.М. Дзегцяроў[6]). Салідарызуючыся з М. Браўнам у ацэнцы ролі катэгорыі зборнасці ў гістарычным развіцці феномену *plt*, У.М. Дзегцяроў не падзяляе яго поглядаў адносна храналогіі фарміравання тыпаў зборнасці ў славянскіх мовах. М. Браўн лічыць, што гэты працэс адбываўся ў перыяд з'яўлення пісьменнасці, у старажытнаславянскіх перакладах літургічных кніг, каб задаволіць патрэбу выражэння “нечакана стаўшых неабходнымі абстрактных уяўленняў” [5, с. 16]. У.М. Дзегцяроў жа перакананы, што асноўныя, самыя

старажытныя тыпы зборных назоўнікаў “з’яўляюцца праславянскімі па сваім паходжанні і маюць індаеўрапейскія адпаведнікі [6, с. 67–68].

Аднак і ў сінхранічным аспекце даследчыкі ўказваюць на прамую сувязь зборнасці з утварэннем множналікавых назоўнікаў. Напрыклад, У.У. Вінаградаў лічыў, што “рознныя адценні зборнага значэння множнага ліку з’яўляюцца жыўой апорай утварэння новых рlt” [7, с. 164]. А.М. Гарданскі адзначае, што **любы** рlt семантычна роднасны зборнасці: “назоўнікі рlt у семантычных адносінах **усе** ў большай ці меншай ступені ахопліваюцца ідэяй зборнасці, выражаючы мноства як сукупнасць аднародных прадметаў ці частак прадмета, сукупнасць масы рэчыва, рухаў, працэсаў” [8, с. 92]. На такой пазіцыі заснавана і канцэпцыя рlt У.М. Дзегцярова.

Заслугоўвае ўвагі ў гэтым аспекце праца А.М. Собалева, які лічыць, што “ёсць дастатковыя падставы для таго, каб ахарактарызаваць флексію МЛ назоўнікаў рlt у цэлым як ізасемную і ізафункцыянальную тыповым славянскім суфіксам зборнасці, бачыць на гэтай падставе яе словаўтваральны характар і лічыць сродкам намінацыі; самі ж формы МЛ лічыць лексікалізаванымі і страціўшымі карэляцыю з формамі АЛ” [9, с. 104]. На падставе такога бачання А.М. Собалеў, палемізуючы з А.А. Залізняком, называе “славянскія рlt тыпу (рус) *ножницы* граматычнымі формамі МЛ са зборным значэннем” [9, с. 104]. У якасці відавочнага фармальнага падмацавання такога падыходу даследчык звяртае ўвагу на спалучальнасць такіх назоўнікаў у колькасных канструкцыях са зборнымі, а не з колькаснымі лічэбнікамі і называе гэту іх ўласцівасць праявай зборнай сінтактыкі. Такім чынам, на думку А.М. Собалева, “славянскія назоўнікі рlt варта дэфінаваць як граматычныя формы МЛ з супярэчнымі адно аднаму плоральнай формай, зборным значэннем і змешанай, плоральнай і зборнай, сінтактыкай” [9, с. 95]. Характэрна тое, што, паводле рашэння даследчыка, такое бачанне феномену рlt “не імкнецца несупярэчлівымі фармулёўкамі ліквідаваць аномальнасць гэтага класа слоў, а наадварот, падкрэслівае закладзеную ў ім супярэчнасць паміж семантыкай і формай: МЛ зусім не спецыялізаваны ў славянскіх мовах для выражэння катэгорыі зборнасці і не ахарактарызуецца абавязковай сінтаксічнай сувяззю са зборнымі лічэбнікамі, у той час як стандартныя субстантыўныя сродкі выражэння гэтай катэгорыі ў славянскіх мовах па вызначэнні маюць форму адзіночнага ліку (далей АЛ)” [9, с. 105]. А.М. Собалеў лічыць, што мова мае і механізм “граматычнай рэінтэграцыі дэфектнай лексікі ў сістэму” шляхам рэгулярнай сінгулярызацыі форм рlt. Да такой высновы даследчык прыйшоў на падставе аналізу выпадкаў ужывання форм тыпу *вило, грабля / грабель, лат / лата* і інш. у некадыфікаваных формах рускай мовы. Такія факты далі магчымасць мовазнаўцу зрабіць выснову аб тым, што “тэндэнцыя да фарміравання марфалагічнага тыпу рlt відавочным чынам суіснуе ў рускай мове з тэндэнцыяй недапушчэння гэтай дэфектнасці шляхам падтрымкі пастаяннай структурнай сувязі з кано-

нам словазмянення” [9, с. 111]. Мы падрабязна спыніліся на працы гэтага аўтара па дзвюх прычынах: па-першае, для дэманстрацыі неадназначнага і супярэчлівага бачання лінгвістамі сувязі plт з катэгорыяй зборнасці; па-другое, для таго, каб выказаць сваю нязгоду з высновай аб анамальнасці класа плоратываў і рэгулярнасці спосабу “зваротнай дэрывацыі”, па крайняй меры ў дачыненні да сучаснай беларускай мовы. Нашы назіранні паказваюць, што тыя нешматлікія выпадкі фіксацыі кадыфікаваных плоратываў у дыялекталагічных слоўніках у форме АЛ варта лічыць хутчэй гістарычнымі, першаснымі формамі, якія лексікалізаваліся ў нарматыўным варыянце мове. Мы, безумоўна, дапускаем, што ўзуальна другасныя формы АЛ магчымыя, але яны, як правіла, інтэнцыянальна нагружаныя і наўрад ці могуць дэманстраваць **рэгулярны** характар сінгularызацыі плоратываў. І, самае галоўнае, дэфінаванне **ўсіх** множналікавых назоўнікаў як слоў са зборнай сінтактыкай выклікае пытанне аб ёму паняцця plт, бо большасць плоратываў яе не выяўляе (напрыклад, незлічальныя абстрактныя plт), але А.М. Собалеў ніяк не вызначае статус гэтай групы plт.

У сучасным мовазнаўстве выказаны спробы прадстаўлення катэгорыі зборнасці ў выглядзе функцыянальна-семантычнага поля, ядром якога з’яўляюцца сінгularныя назоўнікі з марфемным паказчыкам зборнасці, а на перыферыі размяшчаюцца субстантывы з семантыкай зборнасці, якія маюць формы і АЛ, і МЛ [10]. Г.М. Сямёнава лічыць, што да зоны перыферыі гэтага поля можна аднесці і зборныя plт тыпу руск. *джунглы, зарослы, строй-матэрыялы, деньги* [11, с. 57]. Такі падыход, калі да зборных адносяць не ўсе плоратывы, а толькі такія, у семантыцы якіх значэнне сукупнасці дамінуе, сустракаецца і ў іншых аўтараў. Напрыклад, В.В. Панфілаў лічыў, што “зборнае значэнне ў рускай мове выражаецца таксама некаторымі назоўнікамі plт (*апіменты, входы, дэбры, деньги*)” [12, с. 30]. Вылучае асобны разрад абагулена-зборных plт і У.М. Дзегцяроў [13]. Ва ўкраінскім мовазнаўстве падобны падыход прадэманстраваны ў працах Л.Ю. Алтыцавай [14] і В.К. Чарнецкага [15]. Нашы назіранні паказваюць, што гэты спосаб вызначэння аб’ёму множналікавых назоўнікаў у сістэме катэгорыі зборнасці мае больш аргументаваны характар, паколькі шырокая трактоўка (па крайняй меры, у сінхронічным аспекце) размывае межы і самога паняцця зборнасці, і семантыкі plт. Пацверджаннем такога разумення прысутнасці множналікавых назоўнікаў у сістэме субстантыўнай зборнасці можна лічыць выпадкі ізасемнасці суфіксаў зборнасці адзіночналікавых назоўнікаў флексіяў плоратываў (*прычындады – прычындады; пілавіны – пілавінне; шмоткі – шмаціцё, штыкеты – штыкетнік* і інш.) [16].

Такім чынам, ёсць падставы да зборных аднесці плоратывы, якія абазначаюць недыскрэтныя мноствы і таму не спалучаюцца з лічэбнікамі і квантыфікатарам *некалькі*. Ва ўзаемадзеянні з прыслоўямі няпэўна-колькаснай квантыфікацыі *многа (шмат), мала (няшмат)* яны, як незлічальныя, супраць-

пастаўляюцца злічальным назоўнікам – назвам мностваў (*многа букетаў* – гэта многа аб’яднанняў ці “мноства мностваў”, а *многа грошай* – гэта сукупнасць, якая складаецца з мноства элементаў). Аднак названая ўласцівасць множналікавых зборных назоўнікаў не з’яўляецца дыферэнцыяльнай для іх, таму што адзіночналікавыя зборныя назоўнікі выяўляюць яе таксама. Спалучальнасць зборных назоўнікаў рlt з прыслоўямі *многа (шмат), мала (няшмат)* з’яўляецца паказчыкам іх кансалідацыі ў адрозненне ад злічальных назоўнікаў з семантыкай мноства. Апісанае разуменне зборнасці ўпісваецца ў вызначэнне гэтага паняцця з кагнітыўна-прагматычнага пункту гледжання, выказанае Л.В. Калінінай: “Зборныя назоўнікі выкарыстоўваюцца пры неабходнасці назваць толькі такую сукупнасць прадметаў, якая набывае новую якасць у параўнанні як з асобным прадметам, так і з раздзельным мноствам прадметаў гэтага класа” [17, с. 64].

Паводле такога бачання месца рlt у сістэме зборных назоўнікаў, іх таксанамічную карціну можна апісаць наступным чынам: 1) назвы гетэрагенных сукупнасцей, рэпрэзентаваныя кампазітамі з другой часткай *-актывы, -аходы, -войскі, -выдаткі, -даньы / -дадзеныя, -дакументы, -затраты, -матэрыялы, -органы, -паслугі, -прадукты, -прыборы, прыпасы, -рэсурсы, -сілы, -сродкі, -тавары, -умовы (медыяактывы, рэсурсазатраты, сельгаспрадукты, канцтавары і інш.)*; 2) гетэрагенныя тэрміналагічныя класіфікатары (заалагічныя і біялагічныя: *аднакапытныя, бічаношцы, заафіты, агрэставыя, галафіты і інш.)*; 3) фігонімы (*браткі, ваўчкі, дзяды, скачкі, стрэлкі, званкі і інш.)*, уключна з назвамі ягадных раслін (*брусніцы, бугаі, дурніцы, журавіны і інш.)*; 4) назвы грошай, грашовых сум, выплат (*адпускныя, аліменты, грошы, звышурочныя, камандзіровачныя, камісійныя, прэміяльныя і інш.)*; 5) гетэрагенныя назвы сукупнасцей прадметных аб’ектаў (*бэбахі, даноскі, дрывы, камплектуючыя, лахі, манаткі, метызы, пажыткі, прыбамбасы, прычындалы, транты, цапстрыкі і інш.)*; 6) гастронамічныя назвы (*заедкі, запіткі, кансервы, ласоты, прысмакі, смакошчы, сухафрукты і інш.)*; 7) назвы органаў і частак цела чалавека і жывёл (*валасы, вантробы, вібрысы, драбы, дрэды, касмачы, каўбухі, кудлы, паджылькі, пальчаняты, панты і інш.)*; 8) назвы сукупнасці графічных знакаў, тэкстаў (*графіцы, грывзолі, даньы, калякі, куплеты, лекцыі, маргіналіі, ноты, радкі, стансы і інш.)*; 9) лакатыўныя і рэльефныя назвы (*выгаркі, выселкі, гоні, задворкі, крэсы, курумы, ланды, нетры, памтасы, пасевы, раскопкі, сельгасугоддзі, соткі, субтропікі і інш.)*; 10) назвы пабудовы, памяшканняў і іх частак (*балаясы, вьшкі, кулгары, сходкі і інш.)*; 11) назвы сукупнасці раслін і іх частак (*высадкі, джунглі, зараслі, леспасадкі, мангры, парасткі, пасевы, прысады і інш.)*; 12) назвы сукупнасці гукаў (*вярхі, гіпалады, грывоты, пазыўныя і інш.)*; 13) сацыяльна-палітычныя назвы (*інстытуцыі, картэсы, мас-медыя, медыя, мультымедыя, СМІ і інш.)*.

Статтыстычны аналіз паказвае, што зборныя множналікавыя назоўнікі складаюць 42% ад агульнай колькасці плоратываў, прычым 45% з іх – тэрміны. Гэта дае падставы сцвярджаць, што значная частка беларускіх субстантываў з семантыкай недыскрэтнага мноства мае няпоўную парадыгму з формамі МЛ.

Літаратура

1. Виноградов, В. В. Русский язык: грамматическое учение о слове : учеб. пособие / В. В. Виноградов. – 2-е изд. – М. : Высшая школа, 1972. – 613 с.
2. Наркевич, А. І. Назоўнік: граматычныя катэгорыі і формы / А. І. Наркевич. – Мінск : Выд-ва БДУ, 1976. – 245 с.
3. Беларуская граматыка : у 2 ч. / АН БССР, Ін-т мовазнаўства ; рэд.: М. В. Бярыла, П. П. Шуба. – Мінск : Навука і тэхніка, 1985–1986. – Ч. 1 : Фаналогія. Арфаэпія. Марфалогія. Словаўтварэнне. Націск / А. І. Падлужны [і інш.]. – 1985. – 430 с.
4. Виноградов, В. А. Число / В. В. Виноградов // Лингвистический энциклопедический словарь. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – С. 583–584.
5. Braun, M. Das Kollektivum und das Plurale tantum im Russischen: ein bedeutungsgeschichtlicher Versuch / M. Braun. – Leipzig : Frommhold u. Wendler, 1930. – 118 S.
6. Дегтярев, В. И. Происхождение имен pluralia tantum в славянских языках / В. И. Дегтярев // Вопросы языкознания. – 1982. – № 1. – С. 65–77.
7. Виноградов, В. В. Русский язык: грамматическое учение о слове / В. В. Виноградов. – Л. : М. : Учпедгиз, 1947. – 784 с.
8. Иорданский, А. М. Существительные pluralia tantum в русском языке / А. М. Иорданский // Ученые записки Владимирского гос. пед. ин-та. – 1956. – Вып. 2. – С. 91–147.
9. Соболев, А. Н. Славянские PLURALIA TANTUM. Проблема дефектной парадигмы / А. Н. Соболев // Южнославян. филолог. – 2005. – № 61. – С. 95–115.
10. Высоцкая, И. А. Русское собирательное имя в лингвопрагматическом аспекте / И. А. Высоцкая. – Ростов-на-Дону : Изд-во РГЭИ, 2002. – 117 с.
11. Семенова, Г. Н. Феномен Pluralia Tantum в грамматической системе: когнитивный и прагматический аспекты : дис. ... канд. филол. наук : 10. 02.19 / Г. Н. Семенова. – Ростов-на-Дону, 2007. – 205 с.
12. Панфилов, В. З. Типология грамматической категории числа и некоторые вопросы ее исторического развития / В. З. Панфилов // Вопросы языкознания. – 1976. – № 4. – С. 18–38.
13. Дегтярев, В. И. Собирательность и категория числа в истории славянских языков / В. И. Дегтярев // Вопросы языкознания. – 1982. – № 4. – С. 92–101.
14. Алтышева, Л. Ю. Украинские плоративы со значением совокупной множественности неодушевленных предметов / Л. Ю. Алтышева // Вестник Московского гос. лингв. ун-та. – 2013. – Вып. 23. – С. 11–18.
15. Чернецкий, В. К. Лексико-семантические группы множинных іменників / В. К. Чернецкий // Українська мова та література в школі. – 1971. – № 4. – С. 37–42.
16. Семьянкіевіч, А. В. Словаўтваральная сінанімія суфіксальных назоўнікаў з няпоўнай парадыгмай ліку / А. В. Семьянкіевіч // Вестник МГЛУ. Серия 1, Филология. – 2007. – № 6. – С. 166–173.
17. Калинина, Л. В. К вопросу о критериях выделения и отличительных приметах лексико-грамматических разрядов имен существительных / Л. В. Калинина // Вопросы языкознания. – 2007. – № 3. – С. 55–70.